

5)

บทที่ 2

มาร

ความหมายของมาร

ก่อนจะรู้ความหมายของมารควรรู้รากคำและคำแปลของมารเสียก่อน คำว่า มาร สร้างจากรากศัพท์ หรือธาตุ มรฺ แปลว่า ตาย ลง ณ บัจจยในนามกิตก์ ด้วยวิธีทางไวยากรณ์ ของภาษาบาลี เมื่อลง ณ บัจจย หรือบัจจยที่เนื่องด้วย ณ ให้ยัตสระต้นธาตุ แล้วลบ ณ เสีย จึงได้รูปคำเป็นมาร แปลว่า ผู้ให้ตาย หรือผู้ฆ่า คัมภีร์สุมังคลวิลาลินีได้ตั้งวิเคราะห์ว่า "สตฺเต อนตุเถ นิโยเชนฺโต มาเรตฺติ มาโร"¹ แปลความว่า "ชื่อว่า มาร เพราะยังสัตว์ทั้งหลาย ให้ตาย [โดยการ] ประกอบไว้ในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์"

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงอธิบายว่า คนเราไม่สามารถ ทำปฏิกรรมมิกประโยชน์ก็เพราะมาร ไม่สามารถปฏิบัติสัมปรายิกัตถประโยชน์ก็เพราะมาร และ ไม่สามารถปฏิบัติปรมาตตประโยชน์ก็เพราะมาร เช่นเดียวกัน²

พระราชวรมุนีให้ความหมายว่า มาร หมายถึงสิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดี หรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ³ ในพุทธศาสนาจริงเป็นอุปสรรคของผู้มุ่งบำเพ็ญความดี กล่าวคือ มารเป็นกิเลสที่อยู่ในบุคคลที่คอยชักชวนมิให้บรรลุความพ้นทุกข์ไปได้

---

¹ สุมังคลวิลาลินี นาม ทีฆนิกายกุฎกถาย ทุตติโย ภาโก มหาวคคฺวณฺณา
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463), หน้า 202.

² สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 343.

³ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ค่านสุทธาการพิมพ์, 2528), หน้า 231.

เมื่อพิจารณาแล้ว มารในคัมภีร์ภาษาบาลีมีความหมายหลายอย่าง ซึ่งแล้วแต่วาระ และโอกาสที่ปรากฏ เช่น

1. หมายถึงส่วนประกอบ หรือภาวะของแต่ละคน ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงไปตาม ธรรมดาจนกระทั่งวาระสุดท้าย คือ ตาย เรียกว่า ชันธมาร ดังเช่นข้อความที่พระพุทธองค์ ตรัสตอบคำถามของพระราธเถระในราชสังยุตต์ว่า "มาโร มาโรติ ฆนฺเต วุจฺจติ กตโม นุ โข ฆนฺเต มาโรติ รูปุ โข ราธ มาโร เวทนา มาโร สญฺญา มาโร สงฺ- ขารา มาโร วิญฺญาณํ มาโร"⁴ แปลความว่า "[พระราธเถระทูลถามว่า] ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ที่เรียกว่า มาร มาร ดังนี้ มารเป็นไฉนหนอ? [สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า] ตรัส ตอบว่า แน่ะราธะ รูปเป็นมาร เวทนาเป็นมาร สัญญาเป็นมาร สังขารเป็นมาร วิญญาณเป็น มาร"⁵

2. หมายถึงความชั่วทางศีลธรรม หรือกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดแล้วเกิดอีก เรียกว่า กิเลสมาร ดังข้อความในขุททกนิกาย ธรรมบทว่า "โย ธตฺถ มาริ* ปญฺญา วุเชน"⁶ แปลว่า "ท่านทั้งหลาย จงรบกับกิเลสมารด้วยอาวุธ คือ ปัญญา"⁷

⁴ ทวยราษฎร์ สัจจิตติเตปิฏก (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2531), เล่ม 17 หน้า 235.

⁵ พระไตรปิฎกภาษาไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), เล่ม 17 หน้า 246.

⁶ ทวยราษฎร์ สัจจิตติเตปิฏก, เล่ม 25 หน้า 23.

⁷ ธมมบทฎกเถรา พุติโย ภาโค (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2522), หน้า 143.

*มาริ ในที่นี้หมายถึง กิเลสมาร (คือ กิเลสมาริ โย ธตฺถ)

ธมมบทฎกเถรา พุติโย ภาโค หน้า 144.

3. หมายถึงความตายทางกาย เรียกว่า มัจจุมาร⁸
4. หมายถึงตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา ชักขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังสารทุกข์ เรียกว่า อภิสังขารมาร⁹
5. หมายถึงเทวบุตร หรือเทวดาผู้เป็นมิถุนาภิภูริต่อพุทธศาสนา คอยมุ่งร้ายทำลาย ชักขวางผู้อื่นมิให้กระทำความดี เช่น เทวบุตรที่ผจญพระพุทธเจ้าในวันที่จะตรัสรู้เป็นต้น เรียกว่า เทวบุตรมาร

เป็นที่น่าสังเกตว่า เรื่องเกี่ยวกับมารนั้นนักปราชญ์ทางตะวันตกบางท่านมองไปในอีกแง่หนึ่ง คือ ไม่กล่าวถึงมารในความหมายของความเป็นอุปสรรคชักขวาง แต่กล่าวว่า หมายถึงการแสดงออกของประสบการณ์ที่อยู่ในจิตไร้สำนึก ซึ่งจะปรากฏออกมาในรูปของความรู้สึกเมื่ออยู่ในภาวะถูกกดทับ ที. คัมบลิว วีส์ เดวิด (T. W. Rhys David) ให้ความเห็นเกี่ยวกับพญามารที่มาผจญพระพุทธเจ้าวันตรัสรู้ว่าเป็น คือ

ความยั่ววนทั้งหลายกลับคืนมาสู่พระพุทธองค์ในแง่ใหม่ โดยที่นับเป็นเวลานานปีที่พระองค์มองเห็นความสุขแก่โลกียวิสัยในทางธรรมะว่า เป็นที่น่าชมชื่นใจไร้ค่า และไม่จริง คราวนี้สิ่งดังกล่าวกลับปรากฏในห้วงสำนึกอีกครั้งหนึ่งในแง่ของครอบครัว ความรัก ทรัพย์สิน และอำนาจ ครั้นตะวันลับฟ้าไปแล้ว ความคิดในแง่ของธรรมะกลับมามีชัยเหนือความคิดดังกล่าว และดูเหมือนจะเด่นกว่าเดิมก่อนที่จะมีความขัดแย้งในความคิดเสียอีก¹⁰

⁸ เช่น มารสูตฺรในราชสังยุตต์ แห่งสังยุตตนิกาย ชันธมารวรรค

⁹ พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, 2528) หน้า 205.

¹⁰ G. P. Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names (London: Pali Text Society, 1960), II: 614-615.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้าดูตามรูปศัพท์จะเห็นคำที่มีความหมายเหมือนกับมารหลายคำ เช่น มรณะ มตะ และมัจจุ ซึ่งหมายถึงความตาย หรือการทำลายทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามมารได้ปรากฏอยู่ในศาสนาใหญ่ ๆ อยู่ทั่วไป อาจจะมีคติเพี้ยนอยู่บ้างก็แต่เพียงชื่อเรียกเท่านั้น ส่วนความหมายมีลักษณะใกล้เคียงกัน เช่น ในขณะที่ศาสนาพุทธเรียกว่ามาร ศาสนาคริสต์เรียกว่าซาตาน (Satan)¹¹ และศาสนาโซโรอัสเตอร์เรียกว่า อหริมัน (Ahriman)¹²

---

¹¹Frithjof Schuon, In The Tracks of Buddhist (London: George Allen & Unwin Ltd.), p. 57.

¹²Vishwanath Prasad Varma, Early Buddhism And Its Origins (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1973), pp. 249-250.

ความเป็นมาของมาร

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องมารได้มีมาตั้งแต่สมัยพระเวทแล้ว¹³ คำว่า มาโร ปาปมา ที่เป็นสมัญญานามของมารในคัมภีร์บาลีนั้นแสดงว่า มารมีความหมายเหมือนกับมฤตยู ปาปมา ที่ปรากฏอยู่ในพระเวท¹⁴ แต่ความหมายของมารชั้นต้นดังกล่าวนี้ หมายถึง ความตายเพียง-
อย่างเดียว คัมภีร์ศตปถพราหมณะของพราหมณ์ได้กล่าวถึงความตาย โดยแต่งเป็นบุคคลใน
เทพนิยายว่า ความตายคือ เทพแห่งความชั่ว¹⁵

ต่อมาความคิดเกี่ยวกับเรื่องมารนี้ได้นำมากล่าวในคัมภีร์บาลีของพุทธศาสนาด้วย
แต่ได้เปลี่ยนแปลงบุคลิภาพเสียใหม่ คือ มารในพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึงเทพเจ้าแห่งความ-
ตายเท่านั้น ยังหมายถึงมารในแบบอื่น ๆ อีกหลายประเภท สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา-
วชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ไว้ในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2 ว่า "มารมี 5 ประเภท คือ ชั้นมาร
มารคือเบญจขันธ์ กิเลสมาร มารคือกิเลส อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขาร มัจจุมาร มารคือ
มัจจุ และเทวบุตรมาร มารคือเทวบุตร"¹⁶

---

¹³M. M. J. Narasinghe, Gods in Early Buddhism (Ceylon: University of Sri Lanka, 1974), p. 195.

¹⁴H. Kern, Manual of Indian Buddhism (Bombay: Education Society Press, 1898), p. 20.

¹⁵เค. เอ็น. ชยติลเลเก, ความคิดทางจริยศาสตร์ของพุทธศาสนา, แปลและเรียบเรียงโดย สุเชาว์ พลอยชุม, หน้า 36.

¹⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 64.

ในคัมภีร์บาลีพุทธศาสนาว่า มาร น่าจะปรากฏครั้งแรกในสุตตนิบาต แห่งขุททก-
นิทาย เพราะภาษาบาลีที่ใช้ในคัมภีร์สุตตนิบาตเป็นภาษาบาลีรุ่นแรก และมีภาษาใกล้เคียงกับ
ภาษาของพระเวทมาก¹⁷

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเชื่อว่าคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีคงได้รับคำว่า มาร มาจากศาสนา
พราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาที่เก่ากว่า ด้วยเหตุผลดังนี้

1. ภูมิหลังที่เกี่ยวข้อง อันเป็นที่มาของพุทธศาสนาคือศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้า
ทรงอุบัติขึ้นท่ามกลางสังคมที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลครอบคลุมอยู่ทั่ว ฉะนั้นหลักธรรมและคำศัพท์
ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจึงมีอยู่มากมายในศาสนาพราหมณ์ เป็นธรรมดาที่ว่าในภูมิหลัง
และสภาพแวดล้อมอย่างนั้น คำศัพท์ที่ประชาชนเขาพูดกันอย่างไร เมื่อพุทธศาสนาเกิดขึ้นก็ต้อง
ใช้คำนั้นด้วย

---

¹⁷F. Max Müller and V. Fausball, Dhammapāda and Sutta Nipāta.
The Sacred Books of the East, No. X. (Delhi: Motilal Banarsidass,
1973), pt. I: XI; pt. II: IV.

2. คำว่า นมุจิ และ มาร ปรากฏในปธานสูตร อันเป็นสูตรที่ 28 แห่งสุตตนิบาต ขุททกนิกายว่า

เอสา นมุจิ เต เสนา   กณฺหสฺสาภิปฺหารินี
 น นํ อสุโร ชินาติ   เชตฺวา จ ลภเต สุขํ¹⁸

[แปลความว่า] คุณก่อนพญามาร เสนาของท่านทั้งหมดนี้ คอยชักนำคนให้ประพฤติชั่วอย่างร้ายแรง คนผู้มีจิตอ่อนแอไม่สามารถจะเอาชนะเสนาของท่านได้ ส่วนผู้มีใจกล้าหาญสามารถเอาชนะเสนาของท่านได้ ครั้นชนะแล้ว ย่อมได้รับความสุข¹⁹

และคาถาที่ 5 ข้อ 432 ในปธานสูตรเช่นเดียวกันว่า

หุคฺโค มคฺโค ปธานาย   หุคฺกโร หุริสฺสมฺภโว
 อีมา คาถา ภาณฺ มาโร   อฏฺฐา พุทฺธสฺส สนฺติเก²⁰

[แปลความว่า] การบำเพ็ญเพียรทางใจนี้ ประพฤติปฏิบัติได้ยาก น้อยคนนักที่จะทำได้สำเร็จ พญามารได้ยื่นกล่าวคาถาเหล่านี้ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า²¹

¹⁸ ทวยรฎฐสูสฺส สงฺคีติเตปิฏกํ, เล่ม 25 หน้า 454.

¹⁹ พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 25 หน้า 524.

²⁰ ทวยรฎฐสูสฺส สงฺคีติเตปิฏกํ, เล่ม 25 หน้า 452.

²¹ พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 25 หน้า 522.

เมื่อคำว่า นมุจิ ในคาถาแรกและคำว่า มาร ในคาถาที่ 2 มีความหมายเหมือนกัน และคำทั้งสองดังกล่าวนี้ปรากฏในวรรณคดีพราหมณ์มาก่อน คือ นมุจิ ปรากฏในฤคเวท X. 131. 4. และมารปรากฏในอถรรพเวท VI. 93. 1.²² และต่อมาในยุคคัมภีร์อรรถกถา นมุจิ ก็เป็น สมัญญานามอย่างหนึ่งของพญามารด้วย²³ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ถึงแม้มารจะไม่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทก็จริง แต่อาศัยเหตุผลดังกล่าวคัมภีร์บาลีพุทธศาสนาเถรวาทคงจะได้รับแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องมารมาจากศาสนาพราหมณ์อย่างแน่นอน

²²Har Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature (Delhi: Motilal Banarsidass, 1970), p. 307.

Rgveda X. 131. 4: Yuvam surāmam aśvinā namucāv-āsura sacā.

Atharvaveda VI. 93. 1: Yamo mṛtyur agha-māro nirṛtho
babhruḥ ...

²³กุวิธานิพนธ์ที่ 3 เรื่องนามต่าง ๆ ของพญามารและความหมายของนามนั้น ๆ
หน้า 39.

ประเภทของมาร

คัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีจัดประเภทของมารไว้ไม่ค่อยตรงกันนัก บางคัมภีร์ก็ว่า มารมี 3 ประเภท บางคัมภีร์ว่ามี 4 และบางคัมภีร์ก็ว่ามี 5 คัมภีร์ปรมัตถโชติกาอันเป็น อรรถกถาแห่งสูตรนิบาตได้แบ่งมารไว้ 3 ประเภท คือ

มรณมาร	มารคือมรณะ
กิเลสมาร	มารคือกิเลส
เทวปุตฺตมาร	มารคือเทวบุตร

คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาแห่งพระวินัยแบ่งมารเป็น 4 ประเภท คือ

เทวปุตฺตมาร	มารคือเทวบุตร
มัจจุมาร	มารคือมัจจุ
กิเลสมาร	มารคือกิเลส
อภิสังขารมาร	มารคืออภิสังขาร ²⁴

ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรค²⁵ และคัมภีร์ปรมัตถทีปนี²⁶ ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายอุทาน

²⁴สมันตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา ตติโย ภาค มหาวคฺควณฺณา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, 2467), หน้า 16.

วีราติ อาทิสฺ ภควา วิริยวฺนตตาย วีโร เทวปุตฺตมัจจุกิเลสอภิสังขารมารานํ วิชิตฺตทา วิชิตฺสฺคาโม ...

²⁵วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสฺส ปฐโม ภาค (กรุงเทพมหานคร: มหา-มกุฏราชวิทยาลัย, 2512), หน้า 270.

... ปญฺจ กิเลสฺกฺขนฺธาภิสังขารเทวปุตฺตมัจจุมาเร อภฺยชิ ...

²⁶ปรมัตถทีปนี นาม ขุททกนิกายฎฐกถา อุทานวณฺณา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พาณิชย์สุภผล, 2465), หน้า 271.

แบ่งมารไว้เป็น 5 ประเภท คือ

กิเลสมาร	มารคือกิเลส
ขนุธมาร	มารคือปัญญาขั้น
อภิสังขารมาร	มารคืออภิสังขาร
เทวบุตรมาร	มารคือเทวบุตร
มัจจุมาร	มารคือมัจจุ

คัมภีร์ปรหมัตถมยฺชฺสา วิสุทธิมคคมหาฎีกา อธิบายเรื่องมารว่า

สมบัติ อายตัญญู สุตตานิ อนตถาวหตฺตา มารณฺญฺเรณ วิพาทนฺญฺเรณ กิเลสาว
 มาโรติ กิเลสมาโร. วรณฺญฺเรณ ขนฺธาว มาโรติ ขนฺธมาโร. ตถาหิ
 วุตฺตํ วรํ รูปํ วรํ รูปนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตีติ อหิ. ชาติชราหิ-
 มหาพฺยสนนินฺพุตฺตเนน อภิสังขารอโร มาโรติ อภิสังขารมาโร. สงฺกิลสนิมิตฺตํ หุตฺวา
 คุณมารณฺญฺเรณ เทวบุตรโศว มาโรติ เทวบุตรมาโร. สุตตานิ ชีวิตสฺส ชีวิตปรกิ-
 ขารานญฺจ ชานิกเรณ มหาพาทรูปตฺตา มัจจุ เอว มาโรติ มัจจุมาโร²⁷

[แปลความว่า] กิเลสได้ชื่อว่า มาร เพราะล้างผลาญและเบียดเบียนสัตว์ ด้วยนำ
 ความฉิบหายมาให้ทั้งปัจจุบันและอนาคต ชั้นทั้งหลายได้ชื่อว่า มาร เพราะเป็นผู้ล่า
 ตังในพระพุทธดำรัสว่า (บุดูชน) ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า รูปเป็นผู้ล่า อภิสังขาร
 ได้ชื่อว่า มาร เพราะให้เกิดความพินาศอย่างใหญ่มีชาติและชราเป็นต้น เทวบุตรได้
 ชื่อว่า มาร เพราะเป็นช่องทางให้เกิดสังกิลสนิมิตต์ แล้วล้างผลาญคุณความดี มัจจุได้ชื่อว่า
 มาร เพราะเป็นรูปแห่งความเบียดเบียนอันใหญ่หลวง โดยฐานกระทำความเสื่อมให้แก่
 ชีวิตของสรรพสัตว์

²⁷ ปรหมัตถมยฺชฺสา มหาฎีกา (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2505),

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายเรื่องมารว่า

ปัญญาชนได้ชื่อว่า มาร เพราะบางที่ทำความลำบากให้ อันเป็นเหตุเบียดเบียนจนถึง
ฆ่าตัวตายเสียเองก็มี กิเลสได้ชื่อว่า มาร เพราะตกอยู่ในอำนาจของมันแล้ว มันยอม
ผูกมัดไว้บ้าง ย่อมทำให้เสียคนบ้าง อภิสังขาร คือ กรรมฝ่ายอกุศลได้ชื่อว่า มาร
เพราะทำให้เป็นผู้ทรพล มัจจุ คือ มรณะได้ชื่อว่า มาร เพราะตัดเสียซึ่งชีวิต เทวบุตร
ผู้มุ่งร้ายได้ชื่อว่า มาร เพราะเป็นบุคคลลาภฐานแห่งสภาวะอันทำลายล้าง ... ชั้นชื่อ
ว่าเทวบุตรไม่ใช่เป็นมารทุกองค์ เป็นเฉพาะผู้มุ่งร้าย ...²⁸

ดังกล่าวมานี้สรุปได้ว่า มารที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีนั้นมี 5 ประเภท
คือ กิเลสมาร ชนมาร อภิสังขารมาร เทวบุตรมาร และมัจจุมาร

ต่อไปนี้เป็นข้อความอธิบายคำว่า มาร ในประเภทต่าง ๆ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

1. กิเลสมาร

มาร คือผู้ทำลายล้างผลาญความดี ได้แก่ โลภะ คือความอยากได้ หรือราคะ
ความกำหนัดยินดีที่ติดอยู่ในอารมณ์ที่ชอบ โทสะ คือความประทุษร้ายใจ เพราะโกรธในอารมณ์
ที่ไม่ชอบ โมหะ คือความหลง เพราะไม่พิจารณาให้รู้ตามความจริง เกิดขึ้นที่จิต ทำจิตให้
กระวนกระวายจนถึงให้ทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และใจ

กิเลสทุกชนิดจัดเป็นมารทั้งสิ้น เพราะเป็นเครื่องล่อใจ กิเลสมารจึงน่าจะ
หมายถึง กิเลสกาม คือ โลภะ โทสะ และโมหะดังกล่าวแล้ว และเครื่องล่อของกิเลสกาม
ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูมัพพะ (สัมผัส) ที่น่ารัก น่าปรารถนา น่าชอบใจ ที่เรียก
ว่า กามคุณ 5 เพราะกามคุณเหล่านั้นเป็นเครื่องล่อสัตว์ให้คิดได้ง่าย เนื่องจากโดยปกติใจ
ของพวกสัตว์มักเกาะเกี่ยวอยู่ในสิ่งเหล่านั้นอยู่แล้ว

---

²⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2,
หน้า 64.

ในมหาวิทยาลัยสุคตนิเทศ ขุททกนิกาย อธิบายว่ากิเลสมารระดับเสนามี 10

ประการ คือ

กามา เต ปฐมา เสนา	หุติยารติ วุจฺจติ,
ตติยา ขุปปิปาสา เต	จตุตถิ ตณฺหา ปวฺจฺจติ.
ปณฺจมี ถินมิตฺถนฺเต	ฉฺฉฐา ภิริ ปวฺจฺจติ,
สตุตฺถิ วิจิกิฉฺฉา เต	มกฺโข ฌมฺโภ เต อฏฺฐโม.
ลาโภ สีโลโก สกฺกาโร	มิฉฺฉาลหฺโธ จ โย ยโส
โย จตุตฺถานํ สมฺภกฺกัเส	ปเร จ อวชานติ. ²⁹

[แปลความว่า] กิเลสคามเรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 1 ของท่าน ความไม่ยินดี เรากล่าวว่าเป็นเสนามารที่ 2 ของท่าน ความทวิภวาทัย เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 3 ของท่าน ตัณหา เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 4 ของท่าน ความง่วงเหงาหาวนอน เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 5 ของท่าน ความขลาด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 6 ของท่าน ความล่งเลใจ เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 7 ของท่าน ความลบหลู่ ความกระด้าง เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 8 ของท่าน ลภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศที่ได้มาโดยผิด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 9 ของท่าน ความยกตนและข่มคนอื่น เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ 10 ของท่าน³⁰

2. ขันธมาร

ขันธมาร มารคือชั้นที่ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหตุที่เบญจขันธได้ชื่อว่า มาร เพราะเป็นผู้ฆ่า ผู้ทำลาย

ในमारสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงขันธมารว่า

²⁹ ทथฺยรฎฺฐสฺส สงฺคีติเตปิฎกั, เล่ม 29 หน้า 360-361.

³⁰ พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 29 หน้า 420-421.

รูป โข ราช สติ มาโร วา อสุส มาเรตา วา, โย วา ปน มียยติ,
 ตสฺมา ติท ทฺวํ ราช รูป มาโรติ ปสฺส, มาเรตาติ ปสฺส, มียยตีติ ปสฺส,
 โรโคติ ปสฺส, คณฺโหติ ปสฺส, สลฺลนฺติ ปสฺส, อฆนฺติ ปสฺส, อฆฺกตฺนฺติ ปสฺส, เย
 นํ เอวํ ปสฺสนฺติ, เต สมฺมา ปสฺสนฺติ เวทนาย สติ.... สญฺญา ย สติ....
 สงฺขารेषฺสุ สติ.... วิญฺญาเณ สติ มาโร วา อสุส มาเรตา วา, โย วา
 ปน มียยติ, ตสฺมา ติท ทฺวํ ราช วิญฺญาณํ มาโรติ ปสฺส, มาเรตาติ ปสฺส,
 มียยตีติ ปสฺส, โรโคติ ปสฺส, คณฺโหติ ปสฺส, สลฺลนฺติ ปสฺส, อฆนฺติ ปสฺส,
 อฆฺกตฺนฺติ ปสฺส, เย นํ เอวํ ปสฺสนฺติ, เต สมฺมา ปสฺสนฺตีติ³¹

[แปลความว่า] คุณอนรรหะ เมื่อรูปมี มารจึงมี ผู้ทำให้ตายจึงมี ผู้ตายจึงมี เพราะ
 ฉะนั้นแหละราคะ เธอจงพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค
 เป็นหัวผี เป็นลูกศร เป็นความทุกข์ บุคคลเหล่านี้ใครพิจารณาเห็นรูปอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้น
 ย่อมเห็นชอบ เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัจญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อ
 วิญญาณมีอยู่ มารจึงมี ผู้ทำให้ตายจึงมี เพราะฉะนั้นแหละ เธอจงพิจารณาเห็นวิญญาณ
 ว่าเป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นหัวผี เป็นลูกศร เป็นความทุกข์
 คนเหล่านี้ใครพิจารณาเห็นวิญญาณอย่างนี้ คนเหล่านั้นชื่อว่าเห็นชอบ³²

พระสังฆธรรมโฆชะเถระ ได้ให้ความสนใจเรื่องนี้มาก ท่านอธิบายไว้ใน
 โลกบัญญัติโดยตั้งเป็นปัญหาว่า

กถํ ฆนฺธมาโร ชาตี สา ยาว ปฏิสฺนธิจิตฺเต ทินฺเน ปถมวิญฺญาเณ ปาคฺกุเต
 สุกฺกโสณิเต ปกฺลลฺกฺเต สมตฺตีสฺสรุเปจ ปาคฺกุเต ตสฺมี ขเณ ฆนฺโธ หายติ ปรีหายติ
 จิตฺทานมฺปิ อุปรินฺปริ ปุริยมาเน อุทกํ หายติ นินฺนตฺรํ ธาราว วัตฺตฺนฺตฺตีติ ยาว
 ปุริตี เอวํ ฆนฺเธสฺสุ หายมาเนสฺสุ ปุริยมาเนสฺสุ จ ยาว มรณํ ปตฺโตติ³³

[แปลความว่า] ถามว่า ฆนธมารเป็นอย่างไร เฉลยว่าตั้งแต่เกิด คือ เมื่อปฏิสนธิจิต
 อันวิบากแห่งกรรมให้แล้ว วิญญาณดวงแรกก็ปรากฏ เมื่อเลือดขาว [น้ำสุกกะ] เป็นกลลະ
 และเมื่อรูปกายปรากฏ ในขณะนั้นชั้นย่อมเสื่อม ย่อมเสื่อมโดยรอบ เหมือนเมื่อส่วนบน

³¹ เทษยภฏฐสฺส สงคฺคีเตปิฎกํ, เล่ม 17 หน้า 227.

³² พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 17 หน้า 237.

³³ พระสังฆธรรมโฆชะ, โลกบัญญัติ (กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรม-
 ศิลปากร, 2528), หน้า 299.

ของช่องทั้งหลายยังเต็มเปี่ยมอยู่ น้ำก็ล้นได้ กระแสน้ำยังไหลไม่ขาดสาย เพราะเหตุนั้น น้ำจึงยังเต็มอยู่ฉับใด เมื่อชั้นทั้งหลายเสื่อมและยังบริบูรณ์จนถึงความตาย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า บัญญัตินี้ได้ชื่อว่า มาร เพราะบางทีทำความลำบากให้ อันเป็นเหตุเบื้องต้นจนถึงฆ่าตัวตายก็มี³⁴

3. อกิสังขารมาร

อกิสังขารมาร หมายถึง ผู้ตกแต่ง หรือเครื่องปรุงแต่ง เรียกอีกอย่างหนึ่ง คือ กรรมอันเป็นตัวสร้างชาติ สร้างภพ คอยจำแนกสัตว์ให้มีลักษณะต่าง ๆ กัน หมูสัตว์จะได้คี่หรือชิวอยู่ที่ผลของกรรม คือ การกระทำดีหรือกระทำชั่ว กรรมหรืออกิสังขารแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. บุญญาภิสังขาร อกิสังขาร คือ บุญ
2. อบุญญาภิสังขาร อกิสังขาร คือ บาป
3. อเนชญาภิสังขาร อกิสังขาร คือ อเนชญา³⁵ (อเนชญา = ความไม่หวั่นไหว)

ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว หรือทั้งบุญและบาปต่างก็จัดเป็นมารทั้งสิ้น เพราะคนทำกรรมดีก็ติดอยู่ในสิ่งที่ดี คนทำกรรมชั่วก็ติดอยู่ในสิ่งที่ชั่ว ตราบใดที่เขายังละบุญบาปไม่ได้ก็ต้องเกิดในชาติต่อ ๆ ไป

ส่วนอเนชญา แปลว่า ความไม่หวั่นไหว ได้แก่ ความมั่นคง หรือธรรมชาติที่หาความหวั่นไหวมิได้ ได้แก่ บุญชั้นอรุบสมบัติ 4 (คือ ผู้ได้ญาณไม่มีรูป 4 อย่าง) ผู้ได้สมบัติชั้นนี้จัดว่าเป็นผู้ไม่หวั่นไหว มีความมั่นคง แต่ก็ยังอยู่ในชั้นกามาวจร³⁶ ยังไม่เป็นโลกุตตระ

เพราะฉะนั้นอกิสังขารทั้ง 3 ดังกล่าวนั้นจึงจัดเป็นมาร เพราะเหตุที่น่าสัตว์ให้เกิดแล้วเกิดอีก เวียนว่ายตายเกิดอยู่ตลอดไป ต้องได้รับความทุกข์อันเนื่องมาจากเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีที่สิ้นสุด ดังข้อความในคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสว่าว่า "ชาติชราตมहापुष्यสนुनिपुष्यตเนน อกิ-

³⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2, หน้า 64.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

³⁶ เรื่องเดียวกัน.

สงฺขารโรว มาโรติ อภิสงฺขารมาโร"³⁷ แปลความว่า "อภิสงฺขารได้ชื่อว่า มาร เพราะ
ให้เกิดความพินาศอย่างใหญ่มี ชาติ ชรา ฯลฯ เป็นต้น

ในภัทราวุธมาตตกปัญหานิเทศ ขุททกนิกาย พระพุทธองค์ตรัสตอบปัญหาของ
ภัทราวุธมานพ เกี่ยวกับอภิสงฺขารมารว่า

เตเนว มาโร อเนวติ ชนฺตุนฺติ: เตเนว กมฺมาภิสงฺขารวเสน ปฏิสนฺธิโก
ชนฺธมาโร ธาตุมาโร आयตฺนมาโร คติมาโร อุปฺปตฺติมาโร ปฏิสนฺธิมาโร
ภวมาโร สํสารมาโร วฏฺฏมาโร อเนวติ อนุกฺจจฺติ อนฺวายิโก โหติ.³⁸

[แปลความว่า] คำว่า มาร ย่อมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอภิสงฺขาร คือ กรรมนั้นนั่นแล
ความว่า ชนฺธมาร ธาตุมาร आयตฺนมาร คติมาร อุปฺปตฺติมาร ปฏิสนฺธิมาร ภวมาร
สํสารมาร วฏฺฏมาร อันมีในปฏิสนธิ ย่อมไปตาม คือติดตามไปด้วยอำนาจอภิสงฺขาร
คือ กรรมนั้นนั่นแล³⁹

4. เทวบุตรมาร

มารประเภทที่เรียกว่าเทวบุตรมาร คือ จอมเทพผู้หนึ่ง ซึ่งเสวยสุขในสวรรค์
ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี อันเป็นสวรรค์ชั้นที่ 6 พระสาสนโสภณ (ปัจจุบันสมเด็จพระญาณสังวร พระ-
สังฆราช) ได้อธิบายเรื่องสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีว่า

ท่านว่ามีเทพเป็นราชาผู้ปกครองอยู่ 2 ฝ่าย คือ เทวราชเรียกนามตามชื่อของชั้น
สวรรค์ว่า ปรนิมมิตวสวัตตีเทวราช ปกครองอยู่ฝ่ายหนึ่ง พญามารเป็นเทวราช ปกครอง
อยู่อีกฝ่ายหนึ่ง เทวราชผู้ปกครองสวรรค์ชั้นนี้จึงมีอยู่ 2 องค์ แบ่งเป็น 2 ก๊ก เรียก
นามว่า ปรนิมมิตวสวัตตีเทวราชเหมือนกัน องค์หนึ่งไม่เป็นมาร ปกครองเทพที่ไม่เป็น
มารด้วยกัน แต่อีกองค์หนึ่งเป็นมาร ปกครองเทพที่เป็นมารด้วยกัน⁴⁰

³⁷ ปรมตมมณฺฑลสา มหาฎีกา, หน้า 410.

³⁸ ทฤษฎารุสสุส สงคฺคิตฺเตปิฎกั, เล่ม 30 หน้า 211.

³⁹ พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 30 หน้า 228.

⁴⁰ พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน), 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า เล่ม 2 ตอน 1
(พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2505), หน้า 138.

แม้จะแบ่งแยกกัน แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ว่าทั้ง 2 ฝ่ายได้ทำสงครามกันเหมือน
อย่างเรื่องเวทาสูรสงคราม คือ เรื่องแย่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ระหว่างทวยเทพกับอสูร มีแต่
เรื่องพญามารคอยขัดขวางพระพุทธองค์และสาวกอยู่เนื่องนิตย์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในธรรมวิภาค
ปริเฉทที่ 2 ว่า "เทวบุตรที่มุ่งร้ายได้ชื่อว่า มาร เพราะเป็นบุคลาธิฐานแห่งสภาวะอันทำลายล้าง
ขึ้นชื่อว่าเทวบุตรไม่ใช่เป็นมารทุกองค์ เป็นเฉพาะผู้มุ่งร้าย"⁴¹

จะเห็นได้ว่าเทวบุตรหรือเทวดาไม่ใช่ตีทุกองค์ไป อาจมีบางองค์บางพวกที่คอย
ทำตนขัดขวางความเจริญของคนอื่นก็มี เช่น เทวบุตรที่คอยขัดขวางทำลายพระพุทธเจ้าและพระ
สาวก

ถ้าถือตามมติดังกล่าวนี้น่าจะหมายความว่าผู้ใดก็ตามหากพึงพอใจ หรือหลงใหล
ในความเป็นเทพชั้นปรนิมิตตวสวัตติ์ ซึ่งเมื่อคิดจะต้องการสิ่งใดก็มีคนอื่นเนรมิตให้ (คือ เทพชั้น
นิมมานรดี อันเป็นสวรรค์ชั้นที่ 5) สมความปรารถนาผู้นั้นจะติดอยู่ในสวรรค์ชั้นนี้ แล้วเขาก็ไม่
สามารถที่จะดับทุกข์ได้สิ้นเชิง

5. มัจจุมาร

คัมภีร์ปรมัตถมัจจุสาอธิบายคำว่า มัจจุมารว่า "สตฺตทานํ ชีวิตสฺส ชีวิตปริกฺษา-
รานญฺจ ชานิกฺรณฺณ มหาพาธรูปฺตฺตา มจฺจุ เอว มาโรติ มจฺจุมาโร"⁴² แปลความว่า
มัจจุได้ชื่อว่า มาร เพราะเป็นรูปแห่งความอาพาธเบียดเบียนอันใหญ่หลวง โดยกระทำชีวิตและ
เครื่องบ่วงกันชีวิตของเหล่าสัตว์ให้เสื่อมทราม

⁴¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2,
หน้า 64

⁴²ปรมัตถมัจจุสา มหาฎีกา หน้า 410.

มัจจุมาร มารคือความตาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
 ทรงอธิบายไว้ในธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2 ว่า

มัจจุ คือมรณะได้ชื่อว่า มาร เพราะตัดชีวิตเสีย ... มัจจุ น่าจะหมายเอาในเวลาชีวิต
 กำลังเป็นประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน เช่น ถ้ายังเป็นอยู่ต่อไปจะได้บรรลุธรรมพิเศษ เช่น
 พระศาสดาทรงปรารภถึงอาหารคาวและอุทกคาวส เมื่อครั้งทรงพระดำริหาผู้สมควรรับ
 ปฐมเทศนา หรือจักได้สั่งสอนมหาชน เช่น พระศาสดาทรงอธิบายพระชนมายุเมื่อแรกจะ
 ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ⁴³

ส่วนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงอธิบายว่า

มัจจุ แปลว่า ความตาย ความตายมีแก่อะไร? มีแก่ร่างกายอันนี้ที่แยกออกเป็นชั้น 5
 ภายใต้นี้ยังมีอยู่ก็สามารถจะช่วยให้สามารถทำกิจการงานได้ ถ้าภายใต้นี้สลาย แม้จะ
 ตั้งใจทำกิจการงานก็ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีกายเป็นเครื่องมือ มัจจุความตายของภายใ
 นี้จึงเป็นมาร เรียกว่า มัจจุมาร มารคือความตายอย่าง 1⁴⁴

สรุปจากข้อความดังกล่าวมานี้ก็คือ มัจจุมาร คือ ความตายที่คอยทำลายล้าง-
 ผลาญชีวิตไม่ให้บุคคลมีโอกาสทำคุณงามความดีต่อไป และโดยอาการที่บุคคลเมื่อนี้ถึงความตาย
 การรำลึกนั้นเป็นเหตุให้ห่อถอยเบื้อหน้า ไม่อยากทำกิจการงานใด ๆ จึงจัดเป็นมัจจุมาร

ความหมายของเทวบุตรมารในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกภาษาบาลี อันเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนและกฎเกณฑ์ในพุทธศาสนาเถรวาท
 ได้กล่าวถึงเรื่องเทวบุตรมารไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง จะกล่าวตั้งแต่การสร้างศัพทเป็นอันดับแรก
 ดังนี้

⁴³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2,
 หน้า 64.

⁴⁴ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, หน้า 344.

โดยรูปศัพท์เทวบุตุตมาร มาจากคำว่า เทว + บุตุต + มาร แปลว่า เทวบุตรผู้เป็นมาร (เป็นวิเสสนุตตรบท กัมมธารยสมาส ตั้งวิเคราะห์ว่า เทวบุตุโต มาโร = เทวบุตุตมาโร) หรืออาจจะแปลว่า มาร คือ เทวบุตร (เป็นอวธารณูปพพท กัมมธารยสมาส) ก็ได้ โดยตั้งวิเคราะห์ว่า เทวบุตุโต เอว มาโร = เทวบุตุตมาโร เทียบกับศัพท์วิเคราะห์ว่า พุทุโธ เอว รตน์ = พุทธรตน์ แปลว่า รตน์คือพระพุทธเจ้า⁴⁵ คำว่า เทวบุตุตมาร เป็นรูปภาษาบาลีภาษาไทยใช้ว่า เทวบุตรมาร

เทวบุตรมาร คือ เทพยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้นกามาวจรตนหนึ่งชื่อว่า มาร เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้อง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุข ไม่หาญเสียสละออกไปเพื่ुकุณความดีที่ยิ่งใหญ่ได้⁴⁶ และได้ปรากฏอยู่มากมายในพระไตรปิฎก ทั้งอยู่อย่างกระจัดกระจาย ทั้งที่ได้ถูกจัดเป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ เช่น ในมารสังยุตต์ และภิกขุณีสังยุตต์ในพระสุตตันตปิฎก เป็นต้น

ในวัฏกสิสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเรื่องมารค้นหาวิญญานของพระวัฏกลีว่า

"เอโส โข ภิกขเว มาโร ปาปิมา วฏกสิสฺส กุลบุตุตสฺส วิญญานํ สมเนวสติ กตฺถ วฏกสิสฺส กุลบุตุตสฺส วิญญานํ ปตฺติฎฺฐิตฺตฺติ. อปฺปตฺติฎฺฐิตฺเตน จ ภิกขเว วิญญาณณ วฏกสิ กุลบุตุโต ปรีนินฺพุตฺตฺติ."⁴⁷

⁴⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ 2 สมาสและศัพท์ิต (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 110.

⁴⁶พระราชวรมณี (ประยูรท์ บยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 231.

⁴⁷ทỳยรฎฺฐสฺส สงฺคีติเตปิฎกํ, เล่ม 17 หน้า 148.

[แปลความว่า] คูกรภิกษุทั้งหลาย นั้นแหละคือมารุ ใจหายบช้า ค้นหาวิญญาณของวักกลิ-
กฤษบุตร ด้วยคิดว่าวิญญาณของวักกลิฤษบุตรตั้งอยู่ ณ ที่ไหนหนอ คูกรภิกษุทั้งหลาย วักกลิ-
กฤษบุตรมีวิญญาณไม่ตั้งอยู่ ปรินิพพานแล้ว⁴⁸

ตามพระสูตรนี้ มาร หมายถึงเทวดาใจชั่ว และในมหาสมัยสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่
พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ได้กล่าวว่า มีเทวดา ยักษ์ นาค ครุฑ พญามาร
และมหาพรหมมาประชุมกัน ความตอนหนึ่งว่า

"เอถ คณฺหถ พนฺธถ	ราเคน พนฺธมตฺถ เวั
สมฺนตา ปรีวาเรถ	มา เวั มุญฺจิตฺถ โกจิ นํ.
"อิติ ตตฺถ มหาเสโน	กณฺหเสนํ อเปสยิ
ปาณินา ตลมาหจฺจ	สรํ กตฺวาน เภรวํ.
"ยถา ปาวุสฺสโก เมโฆ	ถนยนฺโต สวิชฺชโก
ตทา โส ปจฺจุทาวตฺติ	สงฺกฺทฺโธ อสยํวเส. ⁴⁹

[แปลความว่า] พวกท่านจงจับเทวดาเหล่านั้นผูกไว้ ความผูกด้วยราคะ จงมีแก่ท่านทั้ง-
หลาย พวกท่านจงล้อมไว้ให้รอบ อย่าปล่อยให้ใคร ๆ ไป พญามารบังคับเสนามารในที่
ประชุมนั้น แล้วเอาฝ่ามือตบแผ่นดิน กระทำเสียงน่ากลัว เหมือนเมฆยังฝนให้ตกค้ำรามอยู่
พร้อมทั้งฟ้าแลบ ฉะนั้นเวลานั้นพญามารนั้นไม่อาจยังใครให้เป็นไปในอำนาจได้ โกรธจัด
กลับไปแล้ว⁵⁰

ในมารตัชชเนยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปดณสก์⁵¹ ก็เช่นเดียวกันพญามารพยายามหา
โอกาสทำลายพุทธสาวกอยู่ตลอดเวลา

⁴⁸พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 17 หน้า 152.

⁴⁹ทวยจรฎฐสส สงคีติเตปิฎกํ, เล่ม 10 หน้า 293.

⁵⁰พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 10 หน้า 264.

⁵¹ทวยจรฎฐสส สงคีติเตปิฎกํ, เล่ม 12 หน้า 527-538.

ส่วนข้อความในสัตตวัสสุตร⁵² ก็บ่งให้เห็นว่าพญามารหาโอกาสทำลายพระพุทธเจ้า เป็นเวลาถึง 7 ปี ท้ายที่สุดก็พ่ายแพ้พระพุทธองค์

ตามข้อความที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ถึงแม้ว่าพระไตรปิฎกจะไม่บอกความหมายของเทวบุตรมารโดยตรง แต่เมื่อพิจารณาลักษณะอาการต่าง ๆ ของพญามารแล้ว ล้วนมีความมุ่งหมายไปในทางเป็นเทวดาใจชั่วที่คอยขัดขวาง และสกัดกั้นผู้ประพฤตินิธรรม

เป็นที่น่าสังเกตว่า มารที่กล่าวถึงในมารสังยุตต์แห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ซึ่งมีด้วยกัน 25 สุตฺร และมารในภิกขุสังยุตต์แห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรคเช่นเดียวกัน ซึ่งมี 10 สุตฺร ล้วนแต่เป็นเทวบุตรมารทั้งสิ้น และเทวบุตรมารในพระสุตรดังกล่าวเหล่านั้นหมายถึง เทวดาใจชั่วที่คอยทำลาย รบกวน ขัดขวางพระพุทธองค์ตลอดถึงภิกษุและภิกษุณีตลอดเวลา

⁵² ทฤษฎีธรรม สنجคีติเตปิฎก, เล่ม 15 หน้า 168.

ความหมายของเทวบุตรมารในคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถา หมายถึงคัมภีร์ที่ภิกษุผู้ทรงความรู้ทางพุทธศาสนาได้รจนาขึ้น เพื่ออธิบายความหมายของคำ ความ และธรรมะในพระไตรปิฎกในภายหลังที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว การที่ต้องอธิบายเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าว เนื่องมาจากในระยะหลัง ๆ ผู้มีความสามารถเข้าใจในอรรถธรรมพอจะเรียนรู้จากตำราเดิมมีจำนวนลดน้อยลง ภิกษุผู้ทรงความรู้แตกฉานจึงต้องเขียนอธิบายคำ ความ และธรรม ทั้งชั้นนิทานสาธกตามความเข้าใจของท่าน⁵³ เพื่อช่วยแนะนำให้เกิดความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกอย่างละเอียดลออและกว้างขวางยิ่งขึ้น

ในสมัยแห่งการแต่งอรรถกถานี้ ความหมายของเทวบุตรมารมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความหมายด้วยการวิเคราะห์ศัพท์บ้าง อธิบายลักษณะทางไวยากรณ์บ้าง และบางครั้งได้เพิ่มเติมขยายความคิดให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น เช่น

คัมภีร์สารัตถปกาสินี อันเป็นอรรถกถาแห่งสังยุตตนิกายซึ่งเป็นนิพนธ์ของพระพุทธโฆสะ ได้ให้ความหมายว่า "อตุตโน วิสยํ อติกุณฺณิตุํ ปฏิปนฺเน สตุเต มาเรตฺติ มาโร"⁵⁴ [แปลความว่า] ผู้ที่ฆ่าสัตว์ที่ปฏิบัติเพื่อล่วงวิสัยของตน ชื่อว่ามาร

คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อันเป็นอรรถกถาแห่งอุทานซึ่งพระธัมมपालเถระเป็นผู้แต่งได้อธิบายว่า "ยทฺกุเคน ทิ กิเลสฺมาเรน พนฺธา ตทฺกุเคน เทวปฺตฺตฺมาเรนปิ พนฺธานาม โหนฺติ"⁵⁵ [แปลความว่า] กิเลสมารผูกมัดสัตว์ด้วยอารมณ์ใด แม้เทวบุตรมารก็ผูก

⁵³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, "ทศบาเรมีในพุทธศาสนา" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 85.

⁵⁴ สารัตถปกาสินี นาม สังยุตตนิกายกุฎกถาย ปฐม ภาโค (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2464), หน้า 198.

⁵⁵ ปรมัตถทีปนี นาม ขุททกนิกายกุฎกถา อุทานวณฺนา หน้า 465.

เทวโลกสูมี บน มารสูส ปิตุวิโส ปิตามหสูส วิโส รชุขี กาเรนุโต นาม
 นตฺถิ ปุณฺณวเสน เทวโลก เทวราชา หุตฺวา นิพฺพตฺโต ยาวตายุก็ รุตฺวา
 จวติ อญฺโญ เอโก อตฺตนา กเตน กมุเมน ตสูมี ฐาเน อธิปติ หุตฺวา
 นิพฺพตฺติ⁵⁹

[แปลความว่า] ในเทวโลกไม่มีเชื้อวงศ์ของบิดา เชื้อวงศ์ของปู่ของมารที่จะเสวยราชย์
 จะเกิดเป็นเทพราชาในเทวโลกได้ก็ด้วยอำนาจบุญกุศลที่ได้กระทำไว้ ดำรงอยู่ตลอดอายุ
 แล้วก็จติ ผู้อื่นก็ไปเกิดเป็นเทพคิแทนในที่นั้นด้วยบุญที่เขากระทำไว้

แล้วอธิบายต่อไปว่า "อิติ อัย มาโรปิ ททา ตโต จวิตฺวา ปุน กุสลํ
 กตฺวา อิมสูมี กाले ตสูมี อธิปติฐฺฐาเน นิพฺพตฺโต"⁶⁰ [แปลความว่า] แม้มารตนนี้
 เมื่อจติจากที่นั้นแล้วหากได้ทำกุศลกรรม ก็สามารถจะเกิดเป็นเทพคิได้

เมื่อพิจารณาจากข้อความเท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจสรุปได้ว่าความหมายของเทว-
 บุตรมารในคัมภีร์อรรถกถามีความชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะนอกจากจะอธิบายความหมายแล้ว คัมภีร์
 อรรถกถาได้อธิบายขยายความไปถึงสมัญญานาม⁶¹ ที่อยู่⁶² ไพโรพล⁶³ ตลอดถึงพาหนะ⁶⁴ ของ
 เทวบุตรมารอีกด้วย

⁵⁹ ปปัญจสูทนียา นาม มชฺฉิมนิกายภูฏกถา มุลปณฺณาสกถณฺนา ทฺติโย ภาค
 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463), หน้า 561.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁶¹ คุวิธานิพนธ์ที่ 3 เรื่องนามต่าง ๆ ของพญามาร หน้า 39.

⁶² คุวิธานิพนธ์ที่ 3 เรื่องที่อยู่ของพญามาร หน้า 45.

⁶³ คุวิธานิพนธ์ที่ 3 เรื่องไพโรพลของพญามาร หน้า 47.

⁶⁴ คุวิธานิพนธ์ที่ 3 เรื่องพาหนะของพญามาร หน้า 50.

ความหมายของเทวบุตรมารในคัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายคัมภีร์อรรถกถาอีกทีหนึ่ง (Sub-Commentary) เป็นคัมภีร์ที่เกิดหลังอรรถกถา คำว่า ฎีกา แปลว่า วาจาเป็นเครื่องกำหนด เล็งถึงคำพูด ความมุ่งหมายของฎีกา คือ การอธิบายคำในอรรถกถาที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้น ในคัมภีร์อรรถกถามีการอธิบายพระไตรปิฎกในแง่มุมต่าง ๆ ประกอบด้วยความคิด ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม และสังคมของท้องถิ่น

ส่วนฎีกาจะเน้นเฉพาะข้อความที่ยาก หรือไม่ชัดเจนมากกว่าแงอื่น บางที่ใช้คำว่า สันตปาสาสนาหรือสันตปาสาสนีนำหน้าฎีกา เช่น สันตปาสาสนา ฎีกามัชฌิมนิกาย มัชฌิมนิกาย ซึ่งแปลว่า การประกาศหรือเปิดเผยเนื้อความที่ซ่อนเร้น บางแห่งใช้คำว่าสันตโศตนา เช่น สันตโศนาธัมมสังคัมมุฎีกาวัดฒนา มีใจความทำนองเดียวกัน คือ การทำเนื้อความที่ลับให้สว่าง นอกจากคำเหล่านี้ยังมีคำที่ใช้แบบเดียวกัน คือ คณฐี (คณฐี) ซึ่งแปลว่า ปม หมายถึงคัมภีร์ที่ซับซ้อนหรือเงื่อนที่สำคัญ คัมภีร์ที่ต่อท้ายด้วยคำนี้ เช่น จุฬคณฐี เป็นต้น

อีกคำหนึ่งที่ควรกล่าวถึง คือ คำว่า ทีปนี เป็นคำลงท้าย แปลว่า เครื่องให้แสงสว่าง หมายถึงการอธิบายให้แจ่มแจ้ง เหล่านี้ล้วนจัดอยู่ในประเภทฎีกาทั้งนั้น ดร. จี. พี. มาลาลาเสเกรา (Dr. G. P. Malalasekera) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า บ่อเกิดของฎีกาแตกต่างจากอรรถกถา คือ มีบ่อเกิดที่ศรีลังกาแท้ ผู้แต่งรุ่นแรกเป็นนักปราชญ์ชาวลังกา⁶⁵

คัมภีร์ฎีกาต่าง ๆ ได้อธิบายข้อความเพิ่มเติมเกี่ยวกับเทวบุตรมารไว้ดังต่อไปนี้ คัมภีร์-สารัตถทีปนี ซึ่งพระสารีบุตรเถระแต่งอธิบายคัมภีร์สมันตปาสาทิกอรรถกถาพระวินัยของพระพุทธโฆสะ ได้อธิบายเรื่องความเป็นเทพตีของเทวบุตรมารว่า "กิเลสมารวเสเนว จ เทวบุตรมารสุส

⁶⁵สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 432-446.

กามภเว อาธิปจฺจนฺติ"⁶⁶ [แปลความว่า] การที่เทวบุตรมารจะเป็นอธิบดีในกามภพได้นั้นก็ด้วยอำนาจกิเลสมาร

คัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา พระธรรมपालเถระแต่งอธิบายคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสะ มีข้อความว่า "สังกิเลสณิมิตฺตํ หุตฺวา คุณมารณฺฏเรฐน เทวบุตรฺโตว มาโรติ เทวบุตรฺตมาโร"⁶⁷ [แปลความว่า] เทวบุตรได้ชื่อว่า มาร เพราะเป็นช่องทาง หรือต้นเหตุให้เกิดสังกิเลสแล้ว ล้างผลาญคุณงามความดี

ส่วนฎีกาขีนาลังการ ซึ่งเป็นฎีกาอธิบายคัมภีร์ขีนาลังการของพระพุทธรัถยิตเถระ อธิบายว่า "โส ทิ มาโร โอบปาฎิโก กามาวจริสฺสโร กทาจิ พุทฺทมปาริสฺซชานมฺหิ กาเย อธิมฺจฺจิตฺตํ สมตฺโต"⁶⁸ [แปลความว่า] ก็มารนั้น [เทวบุตรมาร] เป็นโอบปาฎิกะ เป็นใหญ่ในเทวโลกชั้นกามาพจร บางครั้งเขาสามารถสิงเข้าไปในกายของพรหมชั้นปารีสัชชะได้

พระฎีกาจารย์ไม่ได้อธิบายขยายความเกี่ยวกับความหมายของเทวบุตรมารไว้อย่างกว้างขวางเช่นกับยุคอรธกถา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายเอาไว้มากมายแล้วก็เป็นได้

---

⁶⁶ สารตถทีปนียา นาม วินยฎีกา ปฐโม ภาค (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 275.

⁶⁷ พระปรมัตถมัญชุสา มหาฎีกา, หน้า 410.

⁶⁸ Gouted in G. P. Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, II: 613.